

WPLYW DOPLAT BEZPOŚREDNICH NA ZADŁUŻENIE AKTYWÓW W INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTWACH ROLNYCH

Leonard Smolarski

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
Śląski Oddział Regionalny w Częstochowie

Abstrakt. W opracowaniu określono wpływ dopłat bezpośrednich na wielkość zadłużenia aktywów w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Badaniami objęto indywidualne gospodarstwa rolne z terenu województwa śląskiego, uczestniczące w systemie PL-FADN. Okres badawczy obejmował lata 2005–2008. Przeprowadzone badania wykazały, że najwyższe wskaźniki zadłużenia aktywów występowały w gospodarstwach największych, zarówno pod względem obszarowym, jak i wielkości ekonomicznej, oraz w tych o typie „zwierzęta ziarnożerne”. Większość gospodarstw korzystała z obcych źródeł kapitału tylko w nieznacznym stopniu. Wskaźnik zadłużenia aktywów w gospodarstwach na ogół obniżał się wraz ze wzrostem poziomu dopłat obszarowych. Rolnicy mając do dyspozycji środki finansowe z płatności bezpośrednich, zmniejszali zainteresowanie kapitałem obcym.

Słowa kluczowe: dopłaty bezpośrednie, zadłużenie aktywów, gospodarstwa rolne

WSTĘP

Najbardziej syntetycznym wskaźnikiem poziomu zadłużenia przedsiębiorstwa jest wskaźnik ogólnego zadłużenia, którego bardzo duża wielkość wskazuje na duże uzależnienie finansowe podmiotu. Z kolei niski poziom wskaźnika świadczy o niezależności finansowej przedsiębiorstwa. Producenci rolni w Polsce nie wykazują zbyt dużej skłonności do zadłużania gospodarstw. Angażowanie kapitału obcego może być źródłem znacznej poprawy rentowności kapitału własnego

dzięki wykorzystaniu dźwigni finansowej, a minimalizacja wskaźnika zadłużenia ogranicza tego typu możliwości [Poczta i Średzińska 2007]. Wskaźnik zadłużenia aktywów ogółem informuje, jaką część wartości aktywów gospodarstwa rolnego stanowią zobowiązania. Miara ta jest sposobem wyrażania ryzyka finansowego, na jakie narażone jest gospodarstwo rolne. Z punktu widzenia właściciela kapitału korzystna jest sytuacja, gdy duża część majątku finansowana jest przez kapitał obcy. Jednakże zbyt duży udział tego kapitału oznacza większe ryzyko finansowe. Za generalną zasadę przyjmuje się poziom wskaźnika wynoszący 50%¹.

Jednym z ważniejszych czynników mających znaczący wpływ na zadłużenie aktywów w gospodarstwach rolniczych są dopłaty bezpośrednie, które stanowią największą sumę funduszy pomocowych, trafiających bezpośrednio do gospodarstw producentów rolnych jako bezzwrotny kapitał obcy zewnętrzny i źródło finansowania obciążone małym kosztem i ryzykiem finansowym. Dopłaty bezpośrednie w krajach Unii Europejskiej (UE) zostały wprowadzone w ramach reformy Mac Sharry'ego w 1992 r. jako instrument wspierania dochodów producentów rolnych [The development... 1991a, b, Keeney i in. 1997]. W UE z dopłat bezpośrednich pochodzi prawie połowa dochodów rolników. Jest to zatem bardzo istotny element opłacalności produkcji rolnej. Polscy rolnicy od 2004 r. zostali objęci uproszczonym systemem płatności (tzw. systemem jednolitej płatności obszarowej SAPS – ang. *single area payment scheme*), który polega na stosowaniu płatności do hektara użytków rolnych (UR), bez względu na rodzaj produkcji rolniczej². Płatności bezpośrednie przysługują właścicielom, dzierżawcom lub użytkownikom gospodarstw rolniczych o powierzchni co najmniej 1 ha, przy czym działki rolne kwalifikujące się do płatności nie mogą być mniejsze niż 0,1

¹ Zgodnie z zasadą złotej reguły finansowania wskaźnik ten powinien kształtować się na poziomie 50%. Wiele przedsiębiorstw nie jest jednak w stanie zachować tej reguły. Korzystają one z kapitałów obcych, aby zapewnić długookresowy rozwój. Według standardów krajów zachodnich w przedsiębiorstwie, w którym została zachowana równowaga między kapitałem obcym a kapitałem własnym, wskaźnik ten powinien kształtować się w przedziale 57–67%. Wzrost zobowiązań w łącznej sumie źródeł finansowania może mieć uzasadnienie wówczas, gdy przeciętne oprocentowanie kredytów i pożyczek jest niższe od stopy zwrotu z aktywów osiąganey przez przedsiębiorstwo. Na poziom zadłużenia wpływa wielkość przedsiębiorstwa. Duże przedsiębiorstwa mają przewagę nad małymi w zakresie możliwości zadłużeniowych. Ze względu na swój potencjał i najczęściej duże rozmiary realizowanych transakcji pożyczkodawcy są skłonni do większych ustępstw, gdyż dużo bardziej obawiają się utraty wielkiego kontrahenta niż utraty małego [Sierpińska i Jachna 2004].

² Ustawa z 18 grudnia 2003 r. o płatnościach bezpośrednich do gruntów rolnych, Dz.U. z 2004 r. nr 6, poz. 40; Ustawa z 26 stycznia 2007 r. o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej, Dz.U. z 2007 r. nr 35, poz. 217; Ustawa z dnia 29 lutego 2008 r. o zmianie ustawy o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej oraz ustawy o opłacie skarbowej, Dz.U. z 2008 r. nr 44, poz. 262.

ha. Celem płatności bezpośrednich jest zabezpieczenie odpowiedniego poziomu dochodów rolników bez wpływu na wzrost cen dla konsumentów. W swych decyzjach rolnicy mogą się więc kierować sygnałami rynkowymi, co jest niezwykle ważne w sytuacji dostosowania produkcji do warunków jednolitego rynku [Berkum i Turner 2010, Davidova 2011, Żmija 2011].

CEL I METODY BADAŃ

Celem badań było określenie wielkości zadłużenia aktywów w indywidualnych gospodarstwach rolniczych w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i powierzchni użytków rolnych (UR), typu rolniczego oraz wielkości ekonomicznej. Dobór gospodarstw do badań był celowy. Badaniami objęto indywidualne gospodarstwa rolnicze z terenu województwa śląskiego, uczestniczące w systemie FADN (Farm Accountancy Data Network) – europejskim systemie zbierania danych z gospodarstw rolniczych, prowadzące rachunkowość rolną pod nadzorem Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ-PIB)³. Obiekty znajdujące się w polu obserwacji polskiego FADN, są to gospodarstwa towarowe, mające zasadniczy udział w tworzeniu wartości dodanej rolnictwa. Za takie uznaje się te, które mieszczą się w grupie gospodarstw wytwarzających w danym regionie FADN ok. 90% wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej. Ustalona liczebność próby polskiego FADN, zaakceptowana przez Komisję Europejską liczyła w 2008 r. 12 305 gospodarstw, reprezentujących obszar całego kraju. W tej liczbie znalazło się 1465 gospodarstw z „Regionu 800 – Małopolska i Pogórze”, w którym klasyfikowało się 329 badanych gospodarstw z terenu województwa śląskiego. Był to więc dobór celowy, uwzględniający liczebność i podział na typy rolnicze, wielkość ekonomiczną i powierzchnię użytków rolnych. Badaniami objęto całą populację gospodarstw w województwie śląskim, prowadzących książki rachunkowości FADN w latach 2005–2008. Dane z poszczególnych lat analizowano w każdym roku oddzielnie na dostępnej w bazie FADN populacji gospodarstw dla województwa śląskiego, której wielkość w poszczególnych latach kształtowała się w liczbie 292 gospodarstwa w 2005 r., 301 – w 2006 r., 306 – w 2007 r., 329 – w 2008 r.

Obszar województwa śląskiego został wybrany z uwagi na specyficzny charakter w ujęciu makroekonomicznym. W regionie tym gospodarstwa rolne położone są wokół terenów silnie uprzemysłowionych, z największą w kraju aglomeracją górnośląską (o znaczeniu europejskim), a rolnictwo jest bardzo zróżnicowane,

³ Ustawa z 29 listopada 2000 r. o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych, Dz.U. z 2001 r. nr 3, poz. 20.

zarówno pod względem wielkości gospodarstw, jak i charakteru produkcji. Wiele gospodarstw znajduje się na terenach miast i gmin miejsko-wiejskich.

Ocena zadłużenia aktywów w badanych gospodarstwach rolnych dokonana została na podstawie uzyskanych wskaźników zadłużenia aktywów, które obliczono jako relację zobowiązań ogółem do wartości aktywów ogółem. Wskaźniki te informują o wielkości zadłużenia przypadającego na jednostkę wartości zaangażowanego w gospodarstwie majątku. Określają zatem, ile groszy zadłużenia przypada na jeden złoty zaangażowany w majątek gospodarstwa rolniczego.

W ramach przyjętego kryterium grupowania gospodarstwa rolnicze podzielono ze względu na powierzchnię UR, typ rolniczy i wielkość ekonomiczną. Na podstawie powierzchni UR wyszczególniono następujące grupy obszarowe: małe (<10 ha), średnie (10–20 ha) i duże (>20 ha). W ramach typu rolniczego gospodarstwa analizowano w grupach: uprawy polowe, zwierzęta żywione w systemie wypasowym (razem z krowami mlecznymi), zwierzęta ziarnożerne oraz mieszane. Gospodarstwa grupowano również według wielkości ekonomicznej, określanej sumą standardowych nadwyżek bezpośrednich⁴, wszystkich rodzajów działalności występujących w gospodarstwie rolniczym. Wielkość ekonomiczna była mierzona w jednostkach ESU⁵ (1 ESU = 1200 EUR). Gospodarstwa pogrupowano według następujących klas wielkości ekonomicznej: małe (<6 ESU), średnie (6–16 ESU) oraz duże (>16 ESU). W badaniach pominięto gospodarstwa o typach rolniczych uprawy ogrodnicze, winnice i uprawy trwałe, z uwagi na ich małą liczebność. Wyniki w ramach FADN są bowiem dostępne w przypadku, gdy w danej grupie gospodarstw ich liczba wynosi co najmniej 15.

Przy określeniu zależności między zadłużeniem aktywów a poziomem dopłat bezpośrednich gospodarstwa rolne podzielono na grupy. Kryterium podziału była wielkość dopłat bezpośrednich do gospodarstwa. Przy grupowaniu według wielkości ekonomicznej i powierzchni UR, opierając się na liście rankingowej badanych gospodarstw rolniczych wyodrębniono grupy według metody, tzw. tercyli. Pierwsza grupa gospodarstw obejmowała 33,3% ich zbiorowości o najniższym poziomie płatności bezpośrednich, druga o przeciętnym (33,3% zbiorowości), a trzecia o najwyższym (33,3% zbiorowości). W ten sposób uzyskano podział gospodarstw rolniczych ze względu na poziom płatności bezpośrednich na pierwszą

⁴ Standardowa nadwyżka bezpośrednia jest nadwyżką wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcji. W celu wyeliminowania wpływu zmian w produkcji (np. wywołanych złą pogodą) lub cen produktów i środków produkcji do obliczeń przyjmowane są średnie z trzech lat odpowiedniego okresu, na podstawie uśrednionych danych rocznych z danego regionu. Z tego właśnie powodu pojęcie nadwyżki bezpośredniej zostało uzupełnione terminem „standardowa” [Bocian i Małanowska 2010].

⁵ ESU (ang. *European size unit*) – europejska jednostka wielkości.

(I), drugą (II) oraz trzecią (III) grupę. Przy grupowaniu według typu rolniczego wyodrębniono dwie grupy. Pierwsza grupa gospodarstw obejmowała 50% ich zbiorowości o najniższym poziomie płatności bezpośrednich, a druga grupa obejmuje 50% zbiorowości o najwyższym poziomie płatności bezpośrednich. W ten sposób uzyskano więc podział gospodarstw rolniczych ze względu na poziom płatności bezpośrednich na pierwszą (I) i drugą (II) grupę.

WYNIKI BADAŃ

W tabeli 1 przedstawiono wartość i strukturę źródeł finansowania rzeczowych i pieniężnych składników majątku badanych gospodarstw rolnych. Udział kapitału własnego w strukturze pasywów kształtował się na dość stabilnym poziomie i w analizowanym okresie wynosił ok. 91%. W 2005 r. średnia wartość kapitału własnego wynosiła 439,4 tys. PLN i w ciągu następnych trzech lat wzrosła o 27,9%. W działalności produkcyjnej rolnicy korzystali również z obcych źródeł finansowania. Wspomaganie kapitału własnego kapitałem obcym jest korzystne, ponieważ wykorzystuje się w tym przypadku efekt dźwigni finansowej, jednakże muszą zostać zachowane odpowiednie proporcje tego wsparcia. Udział zobowiązań ogółem w pasywach wykazywał zróżnicowaną tendencję wzrostową i w 2005 r. stanowił wartość 40,8 tys. PLN, zwiększając się w 2008 r. do najwyższego poziomu (55,6 tys. PLN). Z kolei w strukturze pasywów, udział zobowiązań systematycznie spadał z 8,5% w 2005 r. do 7,9% w 2007 r., a w 2008 r. wzrósł do 8,9%. Można więc stwierdzić, że latach 2005–2007 zmniejszało się pozytywne działanie efektu dźwigni finansowej, przez co stopa zwrotu z kapitału własnego obniżała się. Należy ocenić, że w badanych gospodarstwach utrzymywany jest zbyt niski poziom zadłużenia, a głównym źródłem ich finansowania jest kapitał własny, którego zyskowność z tego powodu jest obniżona⁶. Podobne tendencje występowały w zobowiązaniach długoterminowych, które w strukturze zobowiązań ogółem stanowiły w każdym roku ok. 70%. Tak ukształtowana sytuacja może świadczyć o tym, że w okresie pierwszych trzech lat otrzymywania płatności bezpośrednich rolnicy zmniejszali zainteresowanie wsparciem kapitałem obcym, gdyż pieniądze z dopłat stały się stabilnym źródłem kapitału własnego, i w ten sposób umożliwiały

⁶ Należy nadmienić, że koszty kapitału obcego są zazwyczaj mniejsze od kosztów kapitału własnego. Koniecznym jest zatem ukształtowanie optymalnej struktury kapitału, która będzie wyrażać takie proporcje kapitału własnego i długu, przy których średni koszt kapitału jest najmniejszy [Sierpińska i Jachna 2004]. Franc-Dąbrowska i Kobus [2012] proponują, aby koszt kapitału własnego traktować jako koszt transakcyjny, wynikający z rzadkości dobra, jakim jest kapitał własny, oraz do lepszego wykorzystania tego zasobu, co wiąże się z wykorzystaniem pierwotnej funkcji praw własności.

wykorzystanie w działalności produkcyjnej. Pozytywnym zjawiskiem był fakt, że w 2008 r. rolnicy znów zwiększyli zainteresowanie wsparciem finansowym z zewnętrznych źródeł, pomimo że otrzymywali płatności bezpośrednie i to nawet większe, ponieważ z każdym kolejnym rokiem dopłaty obszarowe rosły. Mogło to oznaczać, że inwestując więcej własnych pieniędzy w gospodarstwo, rolnicy chcieli pozyskiwać zarazem więcej obcych środków finansowych, upatrując w ten sposób dalsze możliwości rozwojowe⁷. Dodatkowym argumentem związanym z takim postępowaniem mogło być również to, że pieniądze pochodzące z płatności bezpośrednich jako stałe i pewne źródło finansowe zmniejszają ryzyko spłat wszelkich zaciągniętych kredytów.

TABELA 1. Wartość i struktura kapitałów w gospodarstwach rolniczych w latach 2005–2008

Wyszczególnienie	Lata								Zmiana 2008/2005	
	2005		2006		2007		2008		tys. PLN	%
	tys. PLN	%	tys. PLN	%	tys. PLN	%	tys. PLN	%		
Kapitał własny	439,4	91,4	483,9	90,9	507,8	91,5	562,0	90,4	122,6	127,9
Zobowiązania razem, w tym:	40,8	8,5	44,8	8,4	43,8	7,9	55,6	8,9	14,8	136,3
Zobowiązania długoterminowe	28,8	6,0	32,2	6,0	31,9	5,8	40,8	6,5	12,0	141,7
Zobowiązania krótkoterminowe	12,0	2,5	12,6	2,4	11,9	2,1	14,8	2,4	2,8	123,3
Przychody przyszłych okresów razem	0,6	0,1	3,9	0,7	3,4	0,6	4,1	0,7	3,5	683,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Największe średnie zadłużenie aktywów w podziale na wszystkie badane gospodarstwa wystąpiło w 2005 r. i wynosiło 9,2% (tabela 2). W 2008 r. średni wskaźnik zadłużenia aktywów zmniejszył się do 8,7%, tj. o 0,5 punktu procentowego (p.p.). W poszczególnych grupach gospodarstw wydzielonych ze względu na poziom dopłat bezpośrednich nie występowały jednolite tendencje wielkości wskaźnika. W grupie pierwszej tylko poziom wskaźnika w 2006 r. (7,4%) odbie-

⁷ Problem szacowania niezbędnych inwestycji w gospodarstwie wiąże się ze zróżnicowanymi wymaganiami kapitałowymi w poszczególnych typach produkcji rolnej, kształtowany przez ich współzależny charakter posiadanych składników majątku [Reid i Bradford 1987]. Zróżnicowany rozwój rynków kapitałowych w krajach europejskich przyczynił się do dywersyfikacji poziomu rozwoju rolnictwa oraz dostępności do zewnętrznych źródeł finansowania w tym sektorze gospodarki [Catherine i Phimister 2002], kształtując tym samym strategię finansowania przyjęte przez rolników.

TABELA 2. Zadłużenie aktywów gospodarstw [%] w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich ogółem i powierzchni użytków rolnych (UR) w latach 2005–2008

Grupa gospodarstw	Lata				Zmiana 2008/2005 [p.p.]
	2005	2006	2007	2008	
Zadłużenie aktywów gospodarstw w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich (dla wszystkich badanych gospodarstw z woj. śląskiego z podziałem na trzy grupy)					
I	9,8	7,4	10,0	8,9	-0,9
II	5,6	5,8	6,9	6,8	1,2
III	12,2	10,6	8,1	10,4	-1,8
Średnio	9,2	7,9	8,3	8,7	-0,5
Zadłużenie aktywów gospodarstw w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i powierzchni UR					
Małe gospodarstwa (<10 ha)					
I	17,1	15,4	13,4	12,5	-4,6
II	11,7	8,2	3,1	4,8	-6,9
III	7,0	4,0	1,6	3,2	-3,8
Średnio	11,9	9,2	6,0	6,8	-5,1
Średnie gospodarstwa (10–20 ha)					
I	1,8	2,1	4,4	3,5	1,7
II	3,2	1,3	1,4	2,8	-0,4
III	5,3	3,6	5,4	1,8	-3,5
Średnio	3,4	2,3	3,7	2,7	-0,7
Duże gospodarstwa (>20 ha)					
I	7,3	9,1	11,8	9,9	2,6
II	7,6	7,7	6,8	7,1	-0,5
III	14,4	12,0	9,1	11,1	-3,3
Średnio	9,8	9,6	9,2	9,4	-0,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

gał od pozostałych lat, w których wskaźniki ukształtowały się w przedziale 8,9–10%. Jeszcze bardziej równomiernie kształtowały się wskaźniki w grupie drugiej, chociaż były mniejsze i wynosiły 5,6–6,9%. W grupie trzeciej wielkości wskaźnika były relatywnie największe i ciągu trzech pierwszych lat wykazywały tendencję malejącą, z 12,2% w 2005 r. do 8,1% w 2007 r. (w 2008 r. wskaźnik wzrósł do 10,4%). Można zatem stwierdzić, że w gospodarstwach o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich wskaźnik zadłużenia obniżał się wraz ze wzrostem tych płatności w kolejnych latach 2005–2007. Rolnicy mając do dyspozycji bezkosztowe środki finansowe z tytułu płatności bezpośrednich, zmniejszyli zainteresowanie kapitałem obcym, za który trzeba było płacić określone kwoty

odsetek. Wyjątkiem był 2008 r., bardzo niekorzystny dla produkcji rolnej, co przyczyniło się do wzrostu zadłużenia w niektórych gospodarstwach⁸.

Inaczej kształtowało się zadłużenie aktywów gospodarstw w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i powierzchni UR. Największe wartości wskaźników w każdym analizowanym roku uzyskiwały gospodarstwa najmniejsze powierzchniowo (<10 ha), z grupy o najmniejszych dopłatach. W 2005 r. gospodarstwa te osiągnęły wskaźnik na poziomie 17,1%, który w następnym okresie zmniejszał się o ok. 2 p.p. w każdym kolejnym roku, do 12,5% w 2008 r., co oznaczało spadek zadłużenia aktywów w porównaniu z 2005 r. o 4,6 p.p. Tendencja spadkowa wystąpiła również w grupie gospodarstw o średnim poziomie dopłat bezpośrednich, lecz wielkości wskaźników były mniejsze (3,1–11,7%), a zadłużenie aktywów w 2008 r. w stosunku do 2005 r. zmniejszyło się o 6,9 p.p. Najmniejsze wskaźniki zadłużenia aktywów wśród gospodarstw małych (<10 ha) wystąpiły w grupie o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich. Także i w tym przypadku wystąpiła tendencja spadkowa wskaźnika, z 7% w 2005 r. do 3,2% w 2008 r., tj. o 3,8 p.p. Takie ukształtowanie zadłużenia aktywów w gospodarstwach najmniejszych (<10 ha) spowodowało, że w badanym okresie wskaźniki zmniejszały się wraz ze wzrostem dopłat bezpośrednich. Przyczynił się do tego fakt, że w gospodarstwach najmniejszych, zarówno pod względem powierzchni UR, jak i produkcji, wartość majątku trwałego była mała, z uwagi na przestarzały sprzęt, maszyny i budynki inwentarskie. Stąd przy relatywnie niewielkich zobowiązaniach ich udział w aktywach był większy i wskaźniki zadłużenia były większe, a w całej grupie (<10 ha) zmniejszały się wraz ze zwiększaniem poziomu dopłat bezpośrednich. Należy podkreślić, że w skład grup o mniejszych dopłatach bezpośrednich wchodziły również gospodarstwa o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne”, które z powodu prowadzenia intensywnej produkcji i zwiększonego zakupu pasz, miały relatywnie większe wskaźniki zadłużenia.

W gospodarstwach średnich (10–20 ha) najmniejsze wielkości wskaźnika zadłużenia aktywów wystąpiły w grupie o najmniejszych i średnich dopłatach bez-

⁸ W całym zbiorze indywidualnych gospodarstw rolnych znajdujących się w polu obserwacji PL-FADN odnotowano w 2008 r. spadek dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego o 19,6% w porównaniu do 2007 r. [Goraj 2009]. Najbardziej niekorzystnym dla rolnictwa był 2008 r., z powodu zmniejszenia się realnej wartości dodanej i dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w stosunku do 2007 r. Było to wynikiem zwiększenia wartości zużycia pośredniego o 11,2%, podczas gdy wartość produkcji zwiększyła się o 2%. Wskaźnik relacji cen (nożyce cen) produktów rolnych sprzedawanych do towarów i usług zakupywanych na cele bieżącej produkcji rolniczej i inwestycji wynosił w 2008 r. 90,1%, a w 2007 r. było to 107,2% [Kowalski 2009, 2010, Dynowska i Łapińska 2010]. Z uwagi na zmniejszenie wartości produkcji i znaczne zwiększenie kosztów ich uzyskania wszystkie kategorie dochodowe w analizowanych grupach gospodarstw były relatywnie mniejsze w 2008 r. w porównaniu do tych z lat 2005–2007.

pośrednich i zawierały się w granicach 1,3–4,4%. W grupie o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich wskaźniki były nieznacznie tylko większe od poprzednich (1,8–5,4%), z tą różnicą, że w latach 2005–2007 były na zbliżonym poziomie (3,6–5,3%), a w 2008 r. wskaźnik obniżył się do 1,8%, tj. o 3,5 p.p. w porównaniu z 2005 r. W gospodarstwach dużych (>20 ha) w grupie o najmniejszych dopłatach bezpośrednich wielkości wskaźników zawierały się od 7,3% w 2005 r. do 11,8% w 2007 r., ze spadkiem w 2008 r. do 9,9%, oznaczającym zwiększenie wskaźnika w stosunku do 2005 r. o 2,6 p.p. W grupie drugiej wielkości wskaźnika w poszczególnych latach były zbliżone – kształtowały się w przedziale 6,8–7,6%. W grupie trzeciej zadłużenie aktywów było relatywnie większe w stosunku do poprzednich dwóch grup, a zarazem wykazywało tendencję spadkową w latach 2005–2007 – z 14,4% w 2005 r. obniżyło się o 5,3 p.p. w 2007 r. do 9,1%. Jednakże niewielki wzrost w 2008 r. spowodował, że w stosunku do 2005 r. zmniejszenie wskaźnika wyniosło 3,3 p.p. Oznacza to, że rolnicy z gospodarstw o najwyższym poziomie dopłat najbardziej korzystali z kapitału obcego, co znacząco przyczyniało się do poprawy rentowności kapitału własnego. Również i w tych gospodarstwach, wraz ze wzrostem wysokości dopłat bezpośrednich, wskaźnik zadłużenia obniżał się, przez co zmieniała się także struktura kapitału.

Największe zadłużenie aktywów miały gospodarstwa o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” z grupy o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich, a największe wielkości w tej grupie uzyskały w 2005 r. (18,2%) i w 2008 r. (19,5%) – tabela 3. W grupie o największych dopłatach wskaźniki były nieco mniejsze, lecz zwiększyła się różnica w dynamice wyników, ponieważ w 2005 r. wskaźnik był największy w porównaniu z innymi latami i wynosił 14,3%, a w 2008 r. zmniejszył się do 9,9%, co spowodowało obniżkę zadłużenia aktywów o 4,4 p.p. W gospodarstwach o typie „uprawy polowe” w żadnej z grup nie odnotowano spadku wskaźnika zadłużenia aktywów między skrajnymi latami w analizowanym okresie. W grupie pierwszej wskaźnik zwiększył się z 4,6% w 2005 r. do 9,8% w 2007 r. i 9,3% w 2008 r., co spowodowało wzrost wskaźnika o 4,7 p.p. w stosunku do 2005 r. W grupie drugiej gospodarstw wielkości wskaźnika były relatywnie większe i utrzymywały stosunkowo stabilny poziom w badanym okresie (10,6–12,8%), lecz zmiana w 2008 r. w porównaniu do 2005 r. była mniejsza niż w grupie pierwszej i wynosiła 1,3 p.p. W gospodarstwach o typie „zwierzęta wypasowe” w grupie pierwszej największe zadłużenie aktywów wystąpiło w 2007 r. (15,8%). W 2008 r. wielkość wskaźnika była większa niż w 2005 r. o 2,1 p.p. W grupie drugiej wystąpiła sytuacja odwrotna, tzn. w 2008 r. nastąpiło zmniejszenie wskaźnika w porównaniu do 2005 r. o 2,5 p.p. Tak ukształtowane relacje zadłużenia aktywów w gospodarstwach o typie „zwierzęta wypasowe” mogły być spowodowane wprowadzeniem w 2007 r. dodatkowych płatności zwierzęcych z tytułu użytkowania trwałych użytków zielonych (TUZ). Rolnicy z gospodarstw największych otrzymując większe środki finansowe, od samego początku wprowadzenia dopłat

zwierzęcych, zmniejszali zainteresowanie kapitałem obcym, w gospodarstwach najmniejszych natomiast kwoty pieniężne z tego tytułu były mniejsze, a rolnicy bardziej korzystali z zewnętrznych źródeł finansowania. Stosunkowo najmniejsze wielkości wskaźników zadłużenia aktywów wystąpiły w gospodarstwach o typie „mieszanym” w grupie o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich i w badanym okresie zawierały się w przedziale 2–4,6%.

TABELA 3. Zadłużenie aktywów gospodarstw [%] w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich [PLN] i typu rolniczego gospodarstwa w latach 2005–2008

Grupa gospodarstw	Lata				Zmiana 2008/2005 [p.p.]
	2005	2006	2007	2008	
Uprawy polowe					
I	4,6	5,7	9,8	9,3	4,7
II	11,5	10,6	12,4	12,8	1,3
Średnio	8,0	8,1	11,1	11,0	3,0
Zwierzęta w systemie wypasowym					
I	8,1	12,1	15,8	10,2	2,1
II	9,7	12,2	7,2	7,2	-2,5
Średnio	8,9	12,1	11,5	8,7	-0,2
Zwierzęta ziarnożerne					
I	18,2	13,7	10,2	19,5	1,3
II	14,3	7,5	9,9	9,9	-4,4
Średnio	16,3	10,6	10,0	14,7	-1,6
Mieszane					
I	3,4	2,0	4,6	4,6	1,2
II	7,8	6,0	4,9	5,8	-2,0
Średnio	5,6	4,0	4,7	5,2	-0,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Reasumując, można stwierdzić, że w analizowanym okresie w gospodarstwach o typie „uprawy polowe” wykorzystanie obcych źródeł kapitału zwiększało się wraz ze wzrostem środków finansowych z tytułu dopłat bezpośrednich. Świadczy to o tym, że działalność inwestycyjna w tych gospodarstwach przybierała tendencję rosnącą. Zmniejszanie się zobowiązań w gospodarstwach o typie „zwierzęta ziarnożerne” mogło oznaczać spowolnienie procesów inwestycyjnych w tej grupie, gdyż nie otrzymywały tak dużej pomocy z dopłat obszarowych. Ponadto produkcja w tych gospodarstwach jest bardziej podatna na zmiany rynkowe w zakresie podaży i popytu mięsa wieprzowego (tzw. świńskie cykle rosnące lub malejące).

W tabeli 4 przedstawiono zadłużenie aktywów w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i wielkości ekonomicznej. W gospodarstwach małych

TABELA 4. Zadłużenie aktywów gospodarstw [%] w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich [PLN] i wielkości ekonomicznej (ESU)

Grupa gospodarstw	Lata				Zmiana 2008/2005 [p.p.]
	2005	2006	2007	2008	
Małe gospodarstwa (<6 ESU)					
I	7,0	2,9	2,1	1,9	-5,1
II	1,8	1,3	1,2	1,5	-0,3
III	5,9	3,1	4,5	4,0	-1,9
Średnio	4,9	2,4	2,6	2,4	-2,5
Średnie gospodarstwa (6–16 ESU)					
I	1,9	1,9	8,3	4,9	3,0
II	1,9	1,9	5,2	3,7	1,8
III	6,3	9,0	7,1	13,8	7,5
Średnio	3,4	4,2	6,8	7,4	4,0
Duże gospodarstwa (>16 ESU)					
I	11,4	11,9	11,7	13,7	2,3
II	7,9	7,5	7,6	8,1	0,2
III	16,2	12,4	9,3	9,2	-7,0
Średnio	11,8	10,6	9,5	10,3	-1,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

(<6 ESU) wielkości wskaźników były stosunkowo niewielkie, lecz nieco odmienne w poszczególnych grupach płatności. W grupie o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich w 2005 r. wielkość wskaźnika wynosiła 7% i zmniejszyła się w 2008 r. do 1,9%, tj. o 5,1 p.p., co stanowiło największą zmianę w małych gospodarstwach. W grupie o średnim poziomie płatności wskaźniki w analizowanych latach były najmniejsze spośród wszystkich gospodarstw wydzielonych według wielkości ekonomicznej i zawierały się w granicach 1,2–1,8%, a w grupie o największych płatnościach wskaźniki były większe (3,1–5,9%). W gospodarstwach średnich (6–16 ESU) w grupie o najmniejszych i średnich dopłatach w latach 2005–2006 wskaźniki były takie same i wynosiły 1,9%, wzrastając następnie w 2007 r. (o 6,4 p.p. w grupie pierwszej i o 3,3 p.p. w grupie drugiej) i zmniejszając się w 2008 r. W porównaniu z 2005 r. wskaźniki w grupie pierwszej wzrosły o 3 p.p., a w drugiej o 1,8 p.p. W grupie o największych dopłatach bezpośrednich przyrost wskaźników nie był jednolity, i z 6,3% w 2005 r. wzrosły ponaddwukrotnie w 2008 r., tj. do 13,8%. Największe wskaźniki zadłużenia aktywów wystąpiły w gospodarstwach dużych (>16 ESU), lecz w różny sposób kształtowały się ich relacje w poszczególnych grupach.

Gospodarstwa o najniższym i średnim poziomie dopłat bezpośrednich były równomiernie ustabilizowane pod względem wielkości wskaźników w poszczególnych latach, z tą tylko różnicą, że w grupie o najmniejszych dopłatach wskaźni-

ki zawierały się w przedziale 11,4–13,7%, a w tych o średnich dopłatach ich wielkości były mniejsze (7,5–8,1%). W grupie o największych dopłatach wystąpiła natomiast jednolita tendencja spadkowa w badanym okresie. W 2005 r. wskaźnik zadłużenia aktywów był największy spośród wszystkich analizowanych gospodarstw według kryterium typów rolniczych i wynosił 16,2%, a następnie stopniowo obniżał się do 9,2% w 2008 r., co w efekcie przyczyniło się do zmniejszenia zadłużenia aktywów w tej grupie gospodarstw o 7 p.p.

WNIOSKI

W opracowaniu określono wielkość zadłużenia aktywów w indywidualnych gospodarstwach rolniczych w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i powierzchni UR, typu rolniczego oraz wielkości ekonomicznej. Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano następujące wnioski:

1. Najwyższe wskaźniki zadłużenia aktywów występowały w gospodarstwach największych, zarówno pod względem obszarowym, jak i wielkości ekonomicznej, oraz w tych o typie „zwierzęta ziarnożerne”. Oznacza to, że w tych gospodarstwach efekt dźwigni finansowej był większy niż w pozostałych.
2. Większość gospodarstw korzystała z obcych źródeł kapitału tylko w nieznacznym stopniu, a tak duży udział kapitału własnego w finansowaniu działalności produkcyjnej świadczy o zachowawczym sposobie gospodarowania i bardzo ostrożnej postawie rolników wobec ryzyka.
3. Wskaźnik zadłużenia aktywów w gospodarstwach na ogół obniżał się wraz ze wzrostem poziomu dopłat obszarowych. Rolnicy mając do dyspozycji środki finansowe z płatności bezpośrednich, zmniejszali zainteresowanie kapitałem obcym.
4. W gospodarstwach o typie „uprawy polowe” wykorzystanie obcych źródeł kapitału zwiększało się wraz ze wzrostem środków finansowych z tytułu płatności bezpośrednich, co świadczyło o tym, że gospodarstwa te rozwijały się, wykorzystując, zarówno kapitał obcy, jak i dopłaty obszarowe. W gospodarstwach o typie „zwierzęta ziarnożerne” środki finansowe z tytułu dopłat bezpośrednich miały mniejszy wpływ na ich rozwój.

Spis literatury

BERKUM S., TURNER M. 2010: Impacts of direct payments in new member states, candidate countries and potential candidate countries synthesis report, Agripolicy Enlargement Network for Agripolicy Analysis.

- BOCIAN M., MALANOWSKA B. 2010: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2008 r., Wydawnictwo IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- CATHERINE B., PHIMISTER E. 2002: Does capital market structure affect farm investment? A comparison using French and British Farm – panel data, *American Agriculture Journal of Economics* 84 (4).
- DAVIDOVA S. 2011: Implementation of Single Area Payment Scheme in the UE New Members States, [w:] *The Common Agricultural Policy after the Fischler Reform. National Implementations, Impact Assessment and the Agenda for Future Reforms*, (red.) A. Sorrentino, R. Henke, S. Severini, Ashgate Publishing Company.
- The development and future of the CAP – Reflections paper of the Commission, Commission of the European Communities, COM (91), 100 final, Brussels 1991a.
- The development and future of the CAP – Follow up to the Reflection paper – Proposals of the Commission, Commission of the European Communities, COM (91), 258 final, Brussels 1991b.
- DYNOWSKA J., ŁAPIŃSKA A. 2010: Koszty i dochodowość rolniczych gospodarstw towarowych, *Roczniki Naukowe SERiA* 12 (3).
- FRANC-DĄBROWSKA J., KOBUS P. 2012: Koszt kapitału własnego – dylematy wyceny, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1.
- GORAJ L. 2009: Szacunek dochodów gospodarstw rolnych w 2008 r. według parametrów rachunków makroekonomicznych dla rolnictwa z 31.01.2009 r., Wydawnictwo IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- KEENEY M., MATTHEWS A., FRAWLEY J. 1997: The distribution of direct payments in Irish agriculture, Dublin Economics Workshop Conference, Kenmare.
- KOWALSKI A. (red.) 2009: Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2008 roku, Wydawnictwo IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- KOWALSKI A. (red.) 2010: Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2009 roku, Wydawnictwo IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- POCZTA W., ŚREDZIŃSKA J. 2007: Wyniki produkcyjno-ekonomiczne i finansowe indywidualnych gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej (na przykładzie regionu FADN Wielkopolska i Śląsk), *Problemy Rolnictwa Światowego* 2 (17).
- REID D.W., BRADFORD G.L. 1987: A farm firm model of machinery investment decisions, *American Agriculture Economics Association* 61.
- SIERPIŃSKA M., JACHNA T. 2004: Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ustawa z 29 listopada 2000 r. o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych, Dz.U. z 2001 r. nr 3, poz. 20.
- Ustawa z 18 grudnia 2003 r. o płatnościach bezpośrednich do gruntów rolnych, Dz.U. z 2004 r. nr 6, poz. 40.
- Ustawa z 26 stycznia 2007 r. o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej, Dz.U. z 2007 r. nr 35, poz. 217.

Ustawa z dnia 29 lutego 2008 r. o zmianie ustawy o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej oraz ustawy o opłacie skarbowej, Dz.U. z 2008 r. nr 44, poz. 262.

ŻMIJA D. 2011: System płatności bezpośrednich w Polsce w kontekście rozwiązań stosowanych w Unii Europejskiej, Problemy Rolnictwa Światowego 11, 1 (26).

THE IMPACT OF DIRECT PAYMENTS FOR DEBT ASSETS OF INDIVIDUAL FARMS

Abstract. The paper aims to determine the impact of direct payments on the level of debt assets of farms. Our research on individual farms (participating in the EU-FADN) in Silesian Voivodeship (for years 2005–2008) was carried out. Our studies indicated that the highest debt ratios of assets occurred on the largest farms, both in terms of area and economic size, and in those with “granivores animals” type. Most farms benefited with external sources of capital only to a limited extent. The debt ratio of assets on farms generally decreased with increasing level of direct payments. Farmers who received financial funds from direct payments, reduced the interest of external sources.

Key words: direct payments, debt assets, farms

